

Людмила Процай

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ АДРІАНОВИЧА ЄВТУШЕВСЬКОГО (1836–1888)

У плеяді відомих педагогів періоду становлення і розвитку вітчизняної педагогічної думки – другої половини XIX століття – вагоме місце посідає педагогічна персоналія Василя Адріановича Євтушевського (1836–1888), вихідця з міста Полтава [7; 8]. У першу чергу з його іменем пов'язані розвиток вітчизняної методики навчання математики, заснування «домашніх шкіл», становлення вищої жіночої освіти. Однак діяльність В. Євтушевського на освітянській ниві була різноплановою, у тому числі й просвітницькою, і тому заслуговує на детальне вивчення з метою творчого використання та пошуку нових ідей розвитку просвіти української спільноти.

Аналіз життя і творчості В. Євтушевського здійснив у 1956 році професор В. Прудніков, який у праці «Русские педагоги-математики XVIII–XIX веков» висвітлив методичну спадщину В. Євтушевського, схарактеризував його педагогічну та редакторську діяльність, наголосив на значному внеску педагога в розбудову народної школи. Постає В. Євтушевського як активного учасника громадсько-педагогічного руху згадано у фундаментальній праці «Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.» (відп. ред. О. Піскунов, 1976). Біографічні відомості В. Євтушевського подано в енциклопедичному словникові Ф. Брокгауза і І. Ефрона та періодичних виданнях «Народная школа», «Педагогический сборник», «Вестник опытной физики и элементарной математики», опубліковані після його смерті в 1888 році. Відтоді їх дубльовано в нарисах з історії методики математики В. Беллюстіна, Д. Галаніна, Б. Гніденка, І. Депмана, О. Ланкова, О. Пчелка, В. Шереметьєвського та працях М. Богдановича, Г. Леушиної, М. Соловйова, О. Тарасової, Я. Чекарьова.

Метою статті є дослідити просвітницьку діяльність В. Євтушевського, визначити її зміст та напрями, актуалізувати досвід просвітницької роботи педагога в умовах сучасного розвитку системи освіти України.

На основі аналізу історико-педагогічної літератури, архівних джерел, епістолярію В. Євтушевського, статей у періодичних виданнях, з'ясовано, що зміст просвітницької діяльності педагога зумовлювався усвідомленням необхід-

ності поширення освіти серед усіх верств населення, потреби підготовки педагогічних кадрів для народних шкіл, прагненням до розбудови народної освіти, творчими пошуками моделі «нової» школи [1, с. 12].

Провідним напрямом просвітницької діяльності В. Євтушевського є *просвітницько-організаційний*. Він пов'язаний з роботою педагога на посаді керівника педагогічних курсів, викладача вищих жіночих курсів та жіночої гімназії-пансіону, на яких він викладав математику, методику математики та психологію. Аналіз літературних джерел дає підстави говорити про високу якість лекцій В. Євтушевського, у яких простежено науковість, чітку структуру й логіку викладу матеріалу, використання прийомів закріплення матеріалу, підтримки уваги, риторичних питань тощо. Серед його учнів – О. Анікієв, К. Бетхер, З. Вуліх, К. Ільницький та інші відомі вчені-математики. Визначальним у просвітницькій діяльності В. Євтушевського було членство в Петербурзькому педагогічному товаристві – осередкові передової педагогічної думки. Як активний член товариства, він виносив на обговорення законодавчі положення, проекти гімназій, статуту та ініціював розгляд важливих освітніх питань: організації навчально-виховного процесу, змісту навчання, системи оцінювання. Особливу увагу В. Євтушевський приділяв проблемі якісної підготовки та перепідготовки вчителів для народної школи. Ця проблема розглядалася на засіданнях Педагогічного товариства та організованих ним з'їздах народних учителів, спрямуванням яких, на його глибоке переконання, був розвиток в учителів здатності творчо підходити до завдань навчально-виховної роботи [5, с. 1–8].

В. Євтушевський сприяв розвитку народних шкіл. За словами його сучасника В. Воленса В. Євтушевський «охоче допомагав і порадою, і досвідом, і знаннями, і трудом земським діячам, які зверталися до нього з питаннями народної освіти. За проханням одного із земця він особисто організував одну сільську школу в Новгородській губернії» [1, с. 12]. Це була земська народна школа Становського приходу Череповецького повіту, заснована В. Євтушевським у 1878 році. У краєзнавчому альманасі ми знаходимо короткі відомості про неї: «Школа, розмі-

щувалася у дерев'яному будинку на околиці села, за Білим струмком, поряд з шкіряним заводом, мала одну класну кімнату, де розміщувалися 24 учні (19 хлопчиків і 5 дівчаток). Приміщення опалювалось голландською піччю. Дрова заготовлялися і доставлялися з лісу селянами. Перший вчитель школи – Володимир Христофорович Туляков, 22-річний селянин Нелазької волості, закінчив Череповецьку учительську семінарію. Учительська зарплата становила 240 рублів отримував від повітоого земства. Школу відвідували діти з 8–9 років. Навчальний рік тривав з 10 вересня по 15 травня – 162 навчальних дні. Діти навчалися по 5 годин в день, не враховуючи домашнє завдання. Термін навчання – 3 роки, навчання було безкоштовним. У навчанні використовувалися підручники Ушинського, Корфа, Євтушевського, Соколова. Бібліотека налічувала 46 видань книг. Окрім основних предметів дітей навчали співу» [4, с. 76].

У 1873 році В. Євтушевським була заснована учительська школа у Курську, яка в 1890 році була реорганізована в учительську семінарію. Це була чоловіча школа, більшість вихованців – вихідці з сільської місцевості. Зміст навчання складали такі дисципліни, як Закон Божий, основи педагогіки, російська та церковнослов'янська мови, арифметика, основи геометрії, землемірство, російська історія, географія, лінійне креслення, основи природознавства, чистопис, спів, ремесла, гімнастика, музика, іноземні мови, сільське господарство. Школа містила дві бібліотеки («фундаментальну» й учнівську), фізичний і природничо-історичний кабінет, майстерні (столярно-токарна, слюсарна і палітурна). Після закінчення трирічного навчання випускники отримували кваліфікацію вчителя народної школи.

В. Євтушевський пов'язаний з роботою першого у світі Педагогічного музею військово-навчальних закладів у Санкт-Петербурзі, тому ще одним напрямом його просвітницької роботи є *музейно-педагогічний*. Він характеризувався фондovo-накопичувальною, пропагандистською, виставково-експозиційною, комерційною, фандрайзинговою роботою В. Євтушевського в Педагогічному музеї. Завдяки його плідній, ініціативній організаторській діяльності в музеї було налагоджено зібрання й систематизацію закордонних та виробництва й популяризацію вітчизняних засобів навчання, улаштувалися виставково-експозиційні заходи, публічні читання, лекції, диспути для слухачів учительських курсів і батьків, створювалися профільні кабінети (педагогічний, фізичний, географічний), батьківський, музичні гуртки тощо. При музеї В. Євтушевським були облаштовані спеціальні майстерні з виготовлення наочних засобів навчання, бі-

льшість із яких укорінилася у вітчизняних та зарубіжних навчальних закладах, зокрема геометричні моделі з перерізами Євтушевського успішно використовувалися в навчальній практиці і сьогодні. В. Євтушевський разом із М. Весселем, К. Сент-Ілером, Ф. Евальдом, О. Острогорським, Д. Семеновим зробив значний внесок у каталогізацію музейного фонду. Результатом їхньої копіткої праці був перший вітчизняний каталог засобів наочності. Це була своєрідна педагогічна енциклопедія, що знайомила вчителів з різноманітністю наочних засобів навчання та методикою їхнього використання, з новітніми технологіями педагогічної науки [3].

В. Євтушевський особливе місце відводив виставково-експозиційній діяльності. Культурно-освітній аспект такої діяльності полягав у можливості музею широко рекламувати й презентувати громадськості інших регіонів і країн свої колекції, пропагувати передові дидактичні методи. Перша педагогічна виставка відбулася в приміщенні музею в 1866 році, вона супроводжувалася каталогом та усним поясненням значення виставлених експозицій. До участі в ній організаторам вдалося залучити навчальні заклади всіх відомств, що дозволило зібрати, а потім придбати велику колекцію наочних засобів навчання. Пізніше музей представив педагогічну експозицію на Всеросійській мануфактурній виставці в Петербурзі (1870) та на одній із найбільших у Росії виставок XIX ст. – Московській політехнічній (1872). Остання містила понад 25 окремих відділів, що відображали досягнення в галузі промисловості, сільського господарства, транспорту, військової справи, науки, техніки й культури. Діяльність педагогічного відділу проходила під керівництвом В. Євтушевського і була спрямована на розв'язання проблеми педагогічної підготовки учителів народних шкіл. Він упроваджував різні форми роботи з учителями: публічні читання, диспути, лекції, педагогічні курси. За плідну працю в організації та роботі педагогічного відділу В. Євтушевського було нагороджено золотою медаллю Петербурзького комітету грамотності [6, с. 120].

Важливим у роботі В. Євтушевського є *редакторсько-видавничий* напрям діяльності, репрезентований роботою В. Євтушевського на посаді головного редактора й видавця педагогічного журналу «Народна школа». Аналіз епістолярної спадщини педагога продемонстрував, що особливого значення для просвітництва В. Євтушевський надавав педагогічній журналістиці як дієвому засобу пропаганди провідних педагогічних ідей та просвіти народного вчителя, прагнув підвищити рівень її впливу на розвиток і становлення вітчизняної народної освіти, убачав у ній джерело корисної інформації для народу. Як ре-

дактор і видавець, він визначив політематичний і поліфункціональний напрями часопису «Народна школа». В. Євтушевський вбачав основною метою журналу активізацію громадської думки, реалізацію завдань просвіти народу, спрямування діяльності педагогів на розробку навчальних програм, змісту та методів початкового навчання і виховання, популяризацію та фактологічний виклад зарубіжного педагогічного досвіду тощо. Зберегти лідерство та досягти поставленої мети в умовах реакційної урядової політики і жорсткої конкуренції, а головне – донести до читача – народного вчителя – ідею «великого просвітництва» стало для В. Євтушевського обов'язком на посаді головного редактора. «Ми продовжуємо думати, – писав Євтушевський, – що народна освіта є тим невичерпним джерелом, з якого черпають свої етично-моральні сили і держава, і суспільство. Переконані, що в ній укорінилися всі надійні принципи правильного політичного й громадського розвитку. Жодна реформа, жоден благодійний закон не втілиться в життя й не змінить його характеру, доки освіта не прокладе шлях до самого серця народних мас, доки вона не очистить того ґрунту, на який рука законодавця кидає зерна нових порядків» [2, с. 4]. У цьому ж зверненні до читачів В. Євтушевський визначає основне завдання журналу: об'єднати всю педагогічну громадськість – методистів, народних учителів, земських діячів, директорів, інспекторів народних училищ – для розв'язання нагальних проблем народної школи, зокрема проблем виховального навчання, відсутності чітко визначеного навчального плану, змісту дисциплін та методів навчання в народній школі. В. Євтушевський закликає всіх методистів і тих, хто небайдужий до проблем народної освіти, до єдності в цій справі і зазначає, що від них залежить, «чи надати народній освіті живого, осмисленого характеру, чи залишити її між життям та смертю. Узгоджена праця (учителів) може високо підняти народну школу, зробити її дорогим і любим народом закладом. ...Одноставність діячів є запорукою успіху, а від нього в такій справі залежить, без перебільшення, все майбутнє нашої Вітчизни. ...поділіться своїми спостереженнями і поглядами, вкажіть на можливі помилки і поясніть наші сумніви» [2, с. 6]. На завершення В. Євтушевський узагальнив, що «лише шляхом відвертого, вільного обміну думок можна зробити такий тип народної школи, у якому гармонійно поєднуються ідеальні вимоги теорії з насущними, практичними вимогами народного побуту» [2, с. 6]. Це говорить про те, що свобода слова була основним принципом видання.

Розпочавши редакторську діяльність, В. Євтушевський потурбувався про те, щоб виключити із журналу сухий педантичний тон, натомість

оживити його практичними статтями. «Ми так багато вже наплодили теоретичних міркувань, – писав В. Євтушевський в одному з листів М. Корфу (від 12 березня 1878 року), – що давно пора впроваджувати їх у практику та пояснювати на ділі... Але сил немає, працівників належних мало; більшість або туманні психологи, швидше за все педагогічні психіатри, або практики-самоучки з хиткою системою в голові» [9]. Розв'язання цього питання В. Євтушевський убажав у покращенні змісту журналу, залученні до роботи нових людей, переважно практиків. «Матеріалу сила, – продовжував у тому ж листі В. Євтушевський, – на його читання йде багато часу, а друкувати, тобто піднести бідному учителю, – нічого. Підняв на ноги все, що можна було підняти, й чекаю допомоги. ...Прикро те, що наша педагогічна журналістика слабо зарекомендувала себе, суспільство дивиться на неї з недовірою та чекає “камуфлетів”» [9]. Як бачимо, В. Євтушевський глибоко переймався станом вітчизняної педагогічної журналістики, прагнув підвищити рівень її впливу на розвиток і становлення вітчизняної освіти, бачив її головним джерелом корисної інформації для народного вчителя.

Громадсько-педагогічний напрям діяльності В. Євтушевського пов'язаний з інспекторською роботою у відомстві Ради дитячих притулків. Працюючи на цій посаді, педагог надавав особливої значущості педагогічній підготовці вихователів притулку, організовував публічні читання, педагогічні бесіди з вихователями, особисто проводив зразкові відкриті уроки. У своїх настановах вихователям В. Євтушевський пропагував гуманне виховання дітей-сиріт. Він увів диференційоване навчання за здібностями вихованців (дітей поділяли на три групи: перших готували до роботи вчителями в дитячих притулках, других – до роботи в майстерні, третіх – як обслуговуючий персонал). Завдяки зусиллям В. Євтушевського, у всіх дитячих притулках відбулися позитивні зміни в організації навчально-виховного процесу: було впроваджено нові методи й прийоми викладання, оновлено зміст навчання, зокрема уведено малювання, креслення, прикладну працю, ознайомлено вихованців із різними ремеслами та мистецтвами. В. Євтушевський дбав про покращення господарського стану притулків (він посприяв реставрації старих корпусів та побудові нових, оснащенню кімнат вихованців необхідними засобами побуту), про забезпечення притулків шкільними засобами навчання (шкільними меблями, навчальним приладдям, підручниками, посібниками тощо), про створення бібліотек для вчителів та учнів у притулках.

На основі узагальненої просвітницької дія-

льності В. Євтушевського можна окреслити перспективні напрями впровадження досвіду просвітницької діяльності В. Євтушевського: посилення уваги до організації навчально-виховної роботи з дітьми в закладах інтернатного типу;

залучення майбутніх учителів до створення музеїв педагогічного профілю у вищих навчальних закладах та використання потенціалу цих музеїв у навчально-виховному процесі; організація самоосвіти майбутніх учителів і учителів-практиків з метою підвищення якості їхньої підготовки й кваліфікації; вивчення педагогічної спадщини В. Євтушевського для розширення історико-педагогічних знань. Перспективою подальших розвідок вбачаємо дослідження науково-методичної спадщини В. Євтушевського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воленс В. В. А. Евтушевский, как педагог и общественный деятель / В. В. Воленс // Народная школа. – 1889. – № 1. – С. 12.
2. Евтушевский В. А. Нашим читателям / В. А. Евтушевский // Народная школа. – 1878. – № 1. – С. 1–6.
3. Каталог Педагогического музея военно-учебных заведений : [с пояснит. и руководящими статьями]. – СПб. : [б. и.], 1872. – 312 с.
4. Краеведческий альманах «Кадуй» : начальные школы. – Вологда : Русь, 2005. – 186 с.
5. Петербургское педагогическое общество. Протоколы заседаний С.-Петербургского педагогического общества. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщ. (А. Бенке), 1873. – 33 с.
6. Присуждение золотой медали В. А. Евтушевскому // Народная школа. – 1880. – № 6–7. – С. 120.
7. Процай Л. В. А. Євтушевський – український педагог, просвітител, засновник домашніх шкіл / Людмила Процай // Імідж сучасного педагога. – 2010. – № 6–7. – С. 80–83.
8. Личное дело В. Евтушевского // Російський державний центральний архів м. Санкт-Петербург. – Ф. 14, оп. 5, spr. 1168, 5 ark.
9. Письма Н. Корфу В. Евтушевского, 1881 г. // Фонди відділу рукописів Російської національної бібліотеки. – Ф. 1000, оп. 1, spr. 1170, 5 ark.

REFERENCES

1. Volens V. V. A. Evtushevskiy, kak pedahoh y obshchestvennyi deiatel / V. V. Volens // Narodnaia shkola. – 1889. – № 1. – S. 12.
2. Evtushevskiy V. A. Nashym chytateliyam / V. A. Evtushevskiy // Narodnaia shkola. – 1878. – № 1. – S. 1–6.
3. Katalog Pedahohycheskoho muzeia voenno-uchebnykh zavedenyi : [s poiasnyt. y rukovodiashchymy statiamy]. – SPb. : [b. y.], 1872. – 312 s.
4. Kraevedcheskiy almanakh «Kadui» : nachalnye shkoly. – Volohda : Rus, 2005. – 186 s.
5. Peterburhskoe pedahohycheskoe obshchestvo. Protokoly zasedaniy S.-Peterburhskoho pedahohycheskoho obshchestva. – SPb. : Typ. M-va putei soobshch. (A. Benke), 1873. – 33 s.
6. Prysuzhdenye zolotoi medaly V. A. Evtushevskomu // Narodnaia shkola. – 1880, – № 6–7. – S. 120.
7. Protsai L. V. A. Yevtushevskiy – ukrainskiy pedahoh, prosvitytel, zasnovnyk domashnikh shkil / Liudmyla Protsai // Imidzh suchasnoho pedahoha. – 2010. – № 6–7. – S. 80–83.
8. Lychnoe delo V. Evtushevskoho // Rosiiskiy derzhavnyi tsentralnyi arkhiv m. Sankt-Peterburh. – F. 14, op. 5, spr. 1168, 5 ark.
9. Pysma N. Korfu V. Evtushevskoho, 1881 h. // Fondy viddilu rukopysiv Rosiiskoi natsionalnoi biblioteki. – F. 1000, op. 1, spr. 1170, 5 ark.